

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ – ПРАЦІВНИКА МИТНИХ ОРГАНІВ

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE OFFENDER, CUSTOMS OFFICIALS

Головійчук Л.Т.,

к.ю.н., старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін

Університет митної справи та фінансів

У статті розглядаються питання кримінальної відповідальності працівника митної служби як спеціального суб'єкта злочину, який пов'язаний з діяльністю багатьох інших державних органів і цілих напрямів регуляторної сфери.

Ключові слова: спеціальний суб'єкт злочину, вчинення злочину, загальносоціальне поняття, особистість, митні органи, службова діяльність, зловживання владою, зловживання службовим становищем.

В статье рассматриваются вопросы уголовной ответственности работника таможенной службы как специального субъекта преступления, который связан с деятельностью многих других государственных органов и целых направлений регуляторной сферы.

Ключевые слова: специальный субъект преступления, совершение преступления, общесоциальное понятие, личность, таможенные органы, служебная деятельность, злоупотребление властью, злоупотребление служебным положением.

This article discusses the issues of criminal liability of customs officials as a special subject of the crime. In a society dominated by the unfounded opinion that the customs system is deeply affected by corruption. It is important to realize that the essence of corruption in customs, not only in the actions of individual employees-bribes or even in the system of customs authorities of the DFS. The problem is much wider. Is the problem that the customs system is also related to the activities of many other public bodies and entire areas the regulatory sphere. This is the law enforcement system and infrastructure, and various types of state control, phytosanitary, radiological, ecological etc., i.e. any services that are related to the movement of certain goods across the border. The activities of these related agencies (also rightly so) is associated with corruption.

Key words: special sub-crime, commission of a crime, general social concept, personality, customs bodies, official activity, abuse of power.

Метою статті є вивчення працівника митних органів як спеціального суб'єкта злочину, тобто особи, яка вчиняє злочин у сфері службової діяльності.

Учення про спеціальний суб'єкт злочину – службову особу у вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі не має єдиного тлумачення. Це пояснюється тим, що ця галузь юридичних досліджень відзначається особливою складністю та різноплановістю позицій вітчизняних і зарубіжних авторів, що призводить до наявності протилежних концепцій визначення службової та посадової особи в нашому законодавстві.

Вивчення особистості злочинця в кримінології підпорядковане виявленню закономірностей злочинної поведінки, злочинності як масового явища, їх детермінації та розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо боротьби зі злочинністю. Оскільки поняття «особистість злочинця» має соціально-правовий характер і об'єднує загальносоціальне поняття «особистість» і юридичне поняття «злочинець», то вивчення злочину не розкриває повністю його соціальної сутності.

Тільки сукупність і співвідношення соціально-позитивних та соціально-негативних якостей дають повне уявлення про осіб, які вчинили злочин. Особистості злочинця так само властива певна система морально-психологічних переконань, особливостей, установок, інтелектуальних, емоційних і вольових якостей. Морально-психологічні особливості особистості злочинця перебувають в діалектичному зв'язку з її соціальними особливостями, а тому повинні розглядатися у цій єдності. Особистість злочинця – це сукупність соціально значущих особливостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують особу, винну у порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистісними) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку. Закономірно постає питання: з якого часу можна говорити про особу злочинця і коли така можливість відпадає, тобто в яких межах існує особа злочинця? Відповідаючи на нього, потрібно враховувати кримінально-правовий, соціологічний та кримінологічний аспекти поняття особистості злочинця. У кримінально-правовому аспекті особистість злочинця виникає

після визнання його судом винним і вступу вироку суду в законну силу і триває до моменту відбуття покарання та погашення (зняття) судимості. Таке положення має важливе значення, оскільки дає можливість правильно визначити напрямки і рамки вивчення особистості злочинця і саме тих особливостей, які зіграли вирішальну роль у вчиненні злочину.

Фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до чинного КК України, може наставати кримінальна відповідальність, визнається загальним суб'єктом злочину (ч. 1 ст. 18 КК України).

Для визнання працівника митних органів спеціальним суб'єктом злочину та, відповідно, притягнення його до кримінальної відповідальності за вчинення зловживання владою чи службовим становищем, необхідна наявність й інших ознак суб'єкту злочину. У кримінальному законі ці ознаки визначені як «певні» (ч. 2 ст. 18 КК України). Деталізація поняття спеціального суб'єкту надається в кримінальному законодавстві, в статтях Особливої частини. Однак поняття спеціального суб'єкту злочину в чинному КК України немає, як немає його і в кодексах інших країн колишнього СРСР (Російської Федерації, Білорусі, Азербайджану, Armenії, Литви та ін.).

Проблема відповідальності за службові (посадові) злочини у зв'язку з її складністю та багатоплановістю відображена в роботах багатьох вітчизняних та іноземних криміналістів. Загальні питання характеристики посадових злочинів висвітлювалися в роботах В. Ф. Кириченка, А. Б. Сахарова, Г. Р. Смолицького, Б. С. Утевського, окремі її аспекти – в монографіях та роботах Б. В. Волженкіна, І. А. Гельфанда, А. А. Герцензона, Б. В. Здравомислова, М. П. Карпушина, А. К. Квіциніа, М. Й. Коржанського, Н. Ф. Кузнєцової, Н. П. Кучерявого, М. Д. Лисова, Ю. В. Ляпунова, М. І. Мельника, П. П. Михайленка, Г. М. Міньковського, Г. К. Мішина, О. Я. Светлова, В. І. Соловйова, О. Н. Трайніна, І. К. Туркевич, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна, С. А. Шалгунової та ін.

Однак до цього часу багато питань, що мають важливе значення для практики боротьби з службовими злочинами, не отримали належного розгляду. Питання всевлад-

ності чиновників митних органів не отримали уваги зазначених авторів, хоча без пізнання цієї ролі службових осіб (чиновництва), номенклатури в сучасному світі, не можна пізнати і природу службових злочинів. Комплексного дослідження питань попередження зловживання владою або службовим становищем серед працівників митних органів в Україні не проводилося. Тому і виникла потреба у проведеному саме такого дослідження.

На нашу думку, необхідно з'ясувати, який зміст вкладає законодавець у поняття спеціального суб'єкта, у поняття службової особи. Одна група вчених (Г. Н. Борзенков, М. Й. Коржанський, А. М. Лазарев, В. С. Орлов) називає спеціальним суб'єктом злочину особу, яка поряд із загальними ознаками має й додаткові характеристики. Друга група (В. А. Владимиров, Н. П. Грабовська, Н. С. Лейкіна, В. І. Шакур, С. А. Шалгунова) – тлумачить спеціальний суб'єкт як особу, яка наділена певними конкретними особливостями, визначеними у статтях Особливої частини КК України, зокрема в диспозиціях. Інші вчені (Ш. С. Рашковська та ін.) стверджують, що спеціальним суб'єктом необхідно вважати осіб, які, крім необхідних ознак суб'єкту злочину (досягнення певного віку та осудності), повинні мати й особливі, обумовлені їх діяльністю або характером покладених на них обов'язків, ознак, в силу яких тільки вони можуть вчинити певний злочин, зокрема злочин у сфері службової діяльності. Однак, ми вважаємо за доцільне погодитися з В. В. Устименком та Ю. В. Тарасовою, які висловлюють думку про те, що спеціальним суб'єктом злочину повинна визнаватися особа, яка поряд із загальними ознаками суб'єкту злочину (досягнення певного віку, осудність) наділена й особливими додатковими ознаками, обов'язковими та необхідними для конкретного складу злочину.

У КК України вживається термін «службова особа», який за своїм змістом є тотожним поняттю «посадова особа», що вживалось у КК 1960 р. Назва розділу XVII Особливої частини КК України 2001 р. видається більш вдалою за ту, яку мала відповідна глава КК 1960 р. (глава VII Особливої частини КК «Посадові злочини»), оскільки, по-перше, суб'єктам окремих злочинів, передбачених у цьому розділі (давання хабара), можуть бути і не службові особи, і, по-друге, низка злочинів, які можуть вчинятися лише службовими особами, знаходяться за межами XVII розділу.

Службовими визнаються злочини, що вчиняються службовими особами з використанням наданих їм законом прав і повноважень на шкоду інтересам служби, або невиконання чи неналежне виконання ними своїх службових обов'язків. Службовий злочин можна визначити як передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, спрямоване проти основ нормального функціонування публічного апарату управління, а також його престижу і авторитету, яке заподіює істотну шкоду цим соціальним цінностям [1, с. 4]. Зловживання владою або службовим становищем – це умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб, використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Так, начальник митного посту П. при виявленні незаявлених у декларації промислових товарів, призначених для ввезення в Україну, на суму 380 тис. грн., отримав від їх перевізника – підприємця Д. грошову винагороду у сумі 50 тис. грн.

У такому випадку діяння містить всі ознаки складу злочину зловживання владою або службовим становищем. Об'єктом, на який здійснено посягання П., виступають суспільні відносини, що регулюють правомірну, законну діяльність митного органу, в якому працює П. Об'єктивну

сторону зловживання владою характеризує вчинення наступних дій:

1) умисне використання можливостей по службі та займаній посаді, як службовою особою органу влади, своїх повноважень та можливостей по службі на шкоду інтересам окремої особи, зокрема, підприємця Д.;

2) діяння вчинено всупереч інтересам служби правоохоронного органу, в якому працює П., і яким повинні виявлятися всі злочини, вчинені на території обслуговування та прийматися рішення щодо їх припинення та недопущення нових аналогічних злочинів;

3) заподіяння істотної матеріальної шкоди інтересам держави;

4) вчинення протиправного діяння службовою особою, яка є працівником правоохоронного органу.

Головним у визначенні службових злочинів є ознаки суб'єкта – службової особи. Відповідно до закону (примітка до ст. 364 КК України) службовими визнаються особи, які постійно чи тимчасово виконують функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням. На думку М. Й. Коржанського, визначення поняття посадової особи не дуже вдале. Він пропонує таке посадовою особою вважати особу, яка наділена владними юридичними повноваженнями щодо певного кола інших осіб – надавати їм певні права чи покладати на них певні обов'язки. Не можуть визнаватися посадовими особи, які виконують власне технічні обов'язки – заборони-дозволу чи контролю: кондуктори, вахтери, охоронці та ін. [2].

Злочинність службових осіб, на нашу думку, більш небезпечна за правопорушення приватних осіб, оскільки вона підриває авторитет закону, міцність юридичного порядку. Діяльність службових осіб – правопорушників безпосередньо відбивається на інтересах всієї держави. Разом з цим, повноваження влади, якими наділені службові особи, надають їм можливість більш легко скоювати правопорушення, що робить їх більш небезпечними та ставлять приватних осіб у беззахисне становище.

Зміст повноважень службової особи визначається в залежності від обійманої нею посади та обсягу повноважень (обов'язків), покладених відповідною посадою. У чинному законодавстві виділяється три види обов'язків, покладених на службову особу дозволяє відносити її до тієї чи іншої групи службовців [3].

Організаційно-розпорядчі обов'язки – це функції по здійсненню керівництва галузю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності.

Адміністративно-господарські обов'язки – це повноваження по управлінню чи розпорядженню чужим (державним, колективним, приватним) майном.

Певне суспільно небезпечне діяння може бути визнане службовим злочином і кваліфікуватися за відповідною статтею КК України лише у тому випадку, якщо воно вчинене службовою особою, тобто особою, яка була наділена повноваженнями представника влади або яка виконувала обов'язки, пов'язані з організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими функціями. Якщо на певну особу в установленому порядку такі обов'язки покладені не були, то ця особа не може бути відповідальною за службові злочини.

Так, бухгалтер ФЕВ, який на час відсутності начальника ФЕВ митного органу, виконував його повноваження і за цей час підписував фінансові документи, надавав вказівки підлеглим тощо, може бути визнаний службовою особою тільки за умови видання по управлінню відповід-

ного наказу про призначення його тимчасово виконуючим обов'язки. Якщо такого наказу не було, то всі рішення, які були ним прийняті, не мають законної сили, і будь-які зловживання, що були ним вчинені, не можуть розглядатися як службовий злочин.

Представник влади як службова особа – це особа, яка постійно або тимчасово перебуває на службі в органах державної влади, управління чи місцевого самоврядування і здійснює функції зазначених органів. Така особа наділена правом в межах своєї компетенції давати як для громадян, так і для установ, незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості, вказівки правового характеру, що підлягають обов'язковому виконанню. Також представник влади може застосувати примусові заходи і щодо громадян, які безпосередньо не підпорядковані йому по службі. До представників влади відносяться всі атестовані працівники митних органів. Однак, при вирішенні питання про притягнення їх до кримінальної відповідальності за вчинення зловживання владою, необхідно з'ясувати: які функції виконував працівник митних органів під час вчинення протиправного діяння; характер вчиненого (дисциплінарний проступок, адміністративне правопорушення чи суспільно небезпечне діяння (злочин) діяння; чи були ним порушені права та свободи підлеглих по службі осіб чи інших громадян; чи може бути це порушення визнано істотним, виходячи зі змісту чинного кримінального закону [3].

Виходячи з правового статусу інших службовців, які працюють в митних органах, визнання їх службовими особами здійснюється тільки після перевірки обсягу та характеру повноважень, покладених на них у зв'язку з виконанням певних функцій.

Так, водій митного органу може не визнаватися службовою особою залежно від обставин. Вчинення з його вини дорожньо-транспортної пригоди, заподіяння шкоди іншим учасникам дорожнього руху може кваліфікуватися тільки як злочин проти безпеки руху та експлуатації транспорту, а не як злочин, пов'язаний з виконанням службових обов'язків представника влади.

Зловживання службовим становищем визнається злочином за наявності трьох ознак в їх сукупності: а) використання службовою особою через дію або бездіяльність свого службового становища всупереч інтересам служби; б) вчинення такого діяння з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб; в) заподіяння вказаними діями істотної шкоди державним чи громадським благам, охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або інтересам юридичних осіб.

Зловживання службовим становищем передбачає наявність взаємозв'язку між службовим становищем винно-

го і його поведінкою, яка виражається в незаконних діях або бездіяльності. При цьому діяння працівника митної служби – службової особи, як правило, пов'язані безпосередньо із службовим становищем і повноваженнями особи. В цьому випадку вони вчиняються в межах тих прав або фактичних можливостей, якими наділена службова особа саме у зв'язку із займаною посадою, але за своїм змістом суперечить інтересам служби.

Використання службового становища всупереч інтересам служби, що має місце в розглядуваному випадку, передбачає вчинення службовою особою таких діянь, які порушують службові обов'язки і суперечать інтересам державної служби (в митних органах у т. ч.), інтересам підприємства, установи чи організації.

Однак, на нашу думку, питання притягнення працівників митних органів до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 364 КК України є не зовсім правильним, оскільки судом не доведено, який вид зловживання вчинено: зловживання владою чи зловживання службовим становищем. Тому при вирішенні питання про їх кримінальну відповідальність та кваліфікацію вчиненого діяння суд повинен встановлювати, що зловживали саме службовим становищем, а не наданою владою. Працівники митних органів, які виявили факт вчинення правопорушення чи злочину, повинні затримувати підозрювану особу, скласти відповідні акти і передавати їх особі, яка уповноважена порушувати адміністративне провадження або кримінальне провадження шляхом складання відповідного процесуального документу (постанови). У такій самій ситуації, коли працівники митного органу у зв'язку з обійнятими ними посадами не мали повноважень приймати рішення щодо порушення кримінального провадження чи відмови в його порушенні, тоді називати їх діяння зловживанням службовим становищем сумнівно.

Таким чином, можна зазначити, що питання притягнення до кримінальної відповідальності працівників митних органів за вчинення зловживання владою чи службовим становищем не тільки утворює групу найбільш небезпечних злочинів у сфері службової діяльності, а й є злочином, що може призвести до тяжких наслідків. Як виявилось в процесі дослідження, визначення статусу працівника митних органів як службової особи при вчиненні таких злочинів є головною проблемою слідчої та судової практики. Таким чином, питання притягнення до кримінальної відповідальності працівника митної служби повинно супроводжуватися ретельним вивченням кола його обов'язків по займаній посаді, можливостей по службі та фактично виконаних (невиконаних) ним дій. Лише це дозволить встановити: вчинено дисциплінарний проступок чи злочин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акрам Трад Аль-Фаїз. Відповідальність за службові зловживання за кримінальним законодавством Йорданії і України (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.08 «кримінальне право і кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Трад Аль-Фаїз Акрам ; Національна академія наук України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2002. – 17 с.
2. Коржанський М. Й. П'ять статей – сім помилок / М. Й. Коржанський // Юридичний вісник України. – 1996. – № 8.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.